

”כשהחלוצים רצו בית” : הקיבוצניקים קיבלו מקלחת קרה עם קום המדינה

אלון פאוקר מתאר את הטלטלות שחוו הקיבוצים בראשית ימי המדינה ואת המתח בין רצונותיהם האישיים של החברים לגישה המגויסת של מנהיגיהם. בספרו המעניין יש לא מעט מידע וחומר למחשבה, גם אם הוא סובל מסגנון אקדמי מדי וממחסור בדוגמאות מוחשיות מחיי היום-יום של הקיבוצניקים

אורי משגב

29.04.2019 13: 19

כשהחלוצים רצו בית : חברי קיבוץ מול מנהיגיהם בראשית המדינה
שם הסופר/ת : אלון פאוקר
שם הוצאה : האוניברסיטה הפתוחה
עורך הספר : משה שפרבר
מספר עמודים : 355
מחיר : 89 ש”ח

קיבוץ נירים, 1955. ההנהגה התקשתה לתת מענה לקשיים, לתסכולים ולאכזבות של חברי הקיבוצים משה פרידן / לע”מ

בשנת 1958 התכנסה הוועידה הארצית השלישית של מפ”ם, ביתה הפוליטי של תנועת הקיבוץ הארצי. היתה זו מעין מסיבת סיום לעשור סוער, רווי מחלוקות ואכזבות, שעבר על הקיבוץ הארצי בפרט ועל התנועה הקיבוצית כולה, על ארבעת זרמיה. במוקד הוועידה שבה ועמדה הסוגיה האידיאולוגית הגורלית, שממרחק הזמן נראית כמו מדע בדיוני: שאלת הזיקה הפוליטית לברית המועצות ולתנועת הקומוניזם העולמי. בסיום הדיונים התכנסה הוועידה להצבעה דרמטית, שבסיומה הוכרז על מהפך רעיוני רשמי: הסרת המקף שהגדיר את מפ”ם כמפלגה ”מרקסיסטית-לניניסטית”, והחלפתו ב”ז’ החיבור, מה שהפך את המפלגה ל”מרקסיסטית ולניניסטית”. המשמעות בפועל היתה פתיחת הדלת לדרך סוציאליסטית עצמאית בנוסח יוגוסלביה, פולין או סין — במנותק מחיבוק הדוב של אמא רוסיה. ההחלטה התקבלה לבסוף בתמיכת ראשי התנועה, האבות הרעיוניים יעקב חזן (מקיבוץ משמר העמק) ומאיר יערי (מרחביה), אולם למעשה ביטאה את כניעתם, בלית ברירה וברגע האחרון, לרחשי השטח והחברים.

האנקדוטה הזאת, ספק משעשעת ספק מכמירת לב בראי הזמן, לכדה את עיני בעת הקריאה ב”כשהחלוצים רצו בית”, ספרו עתיר החומרים והמקורות של אלון פאוקר. היא מוגשת לקורא באופן לקוני, ללא הבלטה ברצף האירועים, ומסופרת ביבושת. זה סגנון כתיבתו של פאוקר הלמדן והשקדן; ייתכן שהוא סומך על הקוראים שישלימו את החסר. איני יודע כמה קוראים יהיו לספר הזה, אך ספק אם הוא יאיים בקרוב על צמרת טבלת רבי המכר. אבל מי שמגלה עניין בהיסטוריה הכמעט נשכחת של אחד המפעלים/הניסויים הסוציו-פוליטיים המרתקים ביותר במאה האחרונה,

לא רק בתולדות ישראל אלא אולי אף בעולם המערבי כולו — עשוי למצוא בו לא מעט מידע וחומר למחשבה.

פאוקר ביסס את ספרו על עבודת הדוקטור שלו, שנשמכת על מקורות כתובים שלוקטו בעבודת נמלים בארכיונים. כמו ספרי עיון רבים אחרים שהולכים במסלול הזה, גם "כשהחלוצים רצו בית" אינו נמלט ממכשלה מובנית. הדידקטיות, השיטתיות והעקביות המתודולוגית שנדרשות כדי להביא דוקטורט אל קו הגמר, ורצוי גם בציון אקדמי גבוה, הן בדיוק החסמים שעלולים להקשות על התקבלותו בקרב הקהל הרחב, אפילו זה שיתעניין בליבת הנושא — למשל, קיבוצניקים או יוצאי קיבוצים. זה חבל במקצת, אבל מצד שני ללא הפלטפורמה האקדמית ובמקרה הזה גם הוצאת ספרים אקדמית (של האוניברסיטה הפתוחה), מחקר מקיף כזה לא יכול היה להתבצע ולראות אור.

למעשה, הספר מגולל דרמה גדולה ולמיטב התרשמותי, די שתוקה ונשכחת בחלוף השנים. מיד עם קום המדינה החלה התנועה הקיבוצית לחוות משבר אדיר, מתמשך ורבי-ממד. זו היתה תפנית פתאומית בעלילה, וגם מדכדכת מאוד בעבור מי שנחשבו לחוד החנית מבחינת שלושה ערכי יסוד לפחות שעל כתפיהם הוקמה מדינת ישראל — התיישבות, ביטחון וסוציאליזם. תחושת האכזבה ממה שנתפש כהפניית עורף של השלטון והממסד קיבלה ביטוי בתוך שנים ספורות בשורת אירועים: פירוק הפלמ"ח, פירוק זרם העובדים בחינוך והאיסור על פעילותן של תנועות נוער בבתי הספר. במקביל נדחקה התנועה הקיבוצית לעמדה שולית יחסית בקליטת גלי העלייה הגדולים מארצות ערב, בעיקר עקב העדפת המדינה ליישבם בעיירות פיתוח ובמושבים חדשים במקום בקיבוצים קיימים — בניגוד לתפקידים המרכזי של קיבוצים בקליטת "שארית הפליטה" בשנים שאחרי מלחמת העולם השנייה. התנועה הקיבוצית נושלה גם מעמדת הבכורה בתחום ההתיישבות עקב ההעדפה לחזק ולתחזק קיבוצים קיימים על פני הקמת משקים חדשים.

מאמץ התחזוק היה נדרש, ולבש לעתים פנים של מלחמת הישרדות ממש. בראשית העשור עברה טלטלה גדולה על שניים מארבעת זרמי התנועה, הקיבוץ המאוחד ואיחוד הקבוצות והקיבוצים, בדמות "הפילוג" המפורסם — שקרע משקים, חברויות ומשפחות והוביל לשלל התפצלויות, עזיבות והעברות אוכלוסין. הקיבוץ הארצי אמנם לא התפלג, אבל שקע במחלוקות פנימיות עזות שליוו אותו כצל כבד. הרקע לכל זה היה רעיוני, נסב בעיקר על היחס לסוציאליזם ולקומוניזם ועל הזיקה לברית המועצות ולמזרח אירופה והושפע מאירועים חיצוניים כמו משפטי פראג או חשיפת פשעי סטלין על ידי יורשיו. כל זה נקרא כיום כמו הזיה רחוקה, אם כי מרתקת, וכך גם סוגיות מקומיות יותר שהעסיקו את ההנהגה והחברים, כמו היחס לעבודה השכירה. הזרם הרביעי בתנועה, הקיבוץ הדתי, סבל ממתחים רעיוניים אחרים אבל נדרש קודם לכל למאמץ שיקומי של ממש, עקב הנזק הכבד שגרמה מלחמת העצמאות לרבים מיישוביו. חלקם נחרבו ממש (כפר דרום וקיבוץ גוש עציון); אחרים שרדו אבל הוכו קשות.

עצם ההתייחסות העקבית של פאוקר גם לקיבוץ הדתי היא, לפחות מבחינתי, חידוש ראוי להערכה. באופן יחסי חוקרים וכותבים ממעטים לעסוק בזרם הזה, שאמנם לא היה דומיננטי מבחינה כמותית (אחרי המלחמה הוא מנה רק עשרה משקים) אבל הציב מודל מעניין במיוחד של שילוב בין ספרא לסייפא, וגם בין תורה לעבודה, לאור מודל סוציאליסטי ("שמאלני") שכיום נתפש כמרוחק מאוד מהאוריינטציה הפוליטית של הציונות הדתית. ההפרדה משלושת הזרמים החילוניים זכורה לי כשרירה וקיימת גם במנותק מהספרות המחקרית, עוד מילדותי בקיבוץ חפציבה: את הקיבוצים הדתיים הסמוכים לנו, בעמק בית שאן (שלוחות, טירת צבי, שדה אליהו ועין הנצי"ב) זכינו להכיר כמעט רק דרך מפגשים חטופים במסגרת ליגות הכדורסל האזוריות.

קיבוץ אילון, 1950 דוד אלדן / לע"מ

מהחומרים עולה שבתחום אחד לא ניכר הבדל של ממש בין קיבוצים חילוניים לקיבוצים דתיים בעשור הראשון לקום המדינה, שבו עוסק הספר. זהו למעשה המוקד של הסיפור שרצה פאוקר לספר — הרצון של האינדיבידואל לעבור אחרי הקמת המדינה מחיים בחברה מגויסת ומקריבה לרווחה פרטית ומשפחתית, והמתח שנוצר בשל כך מול הנהגת התנועה והממסד הקיבוצי. הכמיהה הזאת היתה משותפת לישראלים רבים במדינה הצעירה, מכל הזרמים הפוליטיים. סיסמת הקמפיין של הציונים הכלליים לקראת הבחירות לכנסת השנייה ב-1951 היתה "תנו לחיות בארץ הזאת", והתמיכה בה בקרב המצביעים אכן גדלה. "ותיקי היישוב חשו עם תום מלחמת העצמאות הקלה לאחר שנים ארוכות של מתח מתמיד", כותב פאוקר. "האווירה היתה של מטרה שהושגה, ולכן ביקשו רבים לפנות ממתח של התגייסות למען הכלל אל עבר סיפוק שאיפותיהם האישיות."

אלא שבתנועה הקיבוצית, בניגוד לזרמים אחרים, עמד הרצון האנושי הטבעי הזה בקונפליקט מובנה מול האידיאולוגיה (קולקטיביזם, סוציאליזם, שוויון וכדומה). הדרמה שהתפתחה הושפעה מהאכזבה הכללית שהשתררה בתנועה ממה שנתפש כהפניית עורף ואולי אפילו כפיות טובה של המדינה והממשלה שהקימו ברגוריון ומפא"י (מפ"ם אף לא נכללה בה). לתחושה המשברית תרמה העובדה שעם קום המדינה דווקא הגיעה התנועה הקיבוצית כולה לנקודת שיא: היא מנתה 50 אלף נפשות ב-153 קיבוצים. בארבע השנים שבין סוף מלחמת העולם השנייה לסוף מלחמת העצמאות גדלה אוכלוסיית הקיבוצים ב-70%, גידול שהביא לכך שעם קום המדינה חיו בקיבוצים יותר מ-7.5% מהאוכלוסייה היהודית — שיעור שיא שהקיבוצים לא הגיעו אליו לפני כן ולא לאחר מכן.

לאנשים האלו היו צרכים, רגשות, קשיים, תסכולים ואכזבות. ההנהגה התקשתה לעתים לקבל אותם, ועוד יותר להתמודד איתם ולתת להם מענה. באחת הוועידות של הקיבוץ הארצי הביא אחד המשתתפים את דבריה של חברה צעירה מקיבוץ מזרע, עובדת בחדר האוכל, שאמרה לו: "אפור לי, רע לי! כאשר אני חושבת שאני צריכה לשטוף בוקר־בוקר את הרצפה, אפור לי!" קריאת הביניים היחידה שנשמעה היתה של האדמו"ר יערי, שצעק ממקום מושבו: "ומה נעשה? אולי נזמין אנשים מן החוץ שיעשו את העבודות הללו?"

הצטערתי שאין בספר יותר דוגמאות מוחשיות כאלה מחיי היוס־יום לקושי שחוו החברים הפשוטים. בעבור ספר שנכתב בגישה המודרנית הפופולרית של "היסטוריה מלמטה" או "History of the People", מושם בו לטעמי דגש רב מדי על עמדות והתלבטויות ההנהגה והממסד (אולי משום שיש מהן בשפע בארכיונים, בעוד שאת המיית הלב של החברות והחברים הפשוטים טרחו פחות לתעד ולמסמך). אחת הדוגמאות שכן מופיעה נוגעת לרצונם של חברים במקלחת פרטית בביתם; עם קום המדינה עוד התקלחו בקיבוצים במקלחות משותפות. קל היה להפוך את זה למיתולוגיה, לפחות בדיעבד. ב-1972 חגגו בקיבוץ את חג היובל והחברים העלו בסיוע כוחות חיצוניים מחזמר מושקע שאף הונצח בתקליט. בילדותי הרבינו להאזין לו; אחד השלאגרים, "אני איתך מקלחת מול מקלחת", היה שיר הלל עולץ לרומנטיקה ולתמימות של המקלחות המשותפות. בחלוף הזמן התברר בכל זאת שעוד לפני מרפסת, כל בית צריך מקלחת.

<https://www.haaretz.co.il/literature/study/.premium-REVIEW-1.7175098>